

Sorsdöntő szavak. Szlovén - magyar irodalmi kapcsolatok

Munkáimról szólva elsősorban arra a kérdésre kell válaszolnom, amelyet már oly sokan feltettek nekem: Mik voltak azok a motívumok, amelyek a magyar műalkotások megismerésére és közvetítésére ösztönöztek? Avagy, miért döntöttem a germanisztika és szlavisztika szak elvégzése után a magyar és a szlovén irodalom közvetítői szerepe mellett?

Válaszokból és motívumokból több is van, igyekszem egyszerűen összefoglalni őket: Minél jobban megismertem az egyes magyar szavakat, minél több gyűlt össze belőlük a jegyzeteimben, később betűrendbe szedve első kétnyelvű szótáramban, annál közelebb kerültek hozzám. Kezdetben csak hallomásból jegyeztem meg, illetve, sokkal később számos magyar szerző műveiből hámoztam ki őket. Minél több magyar irodalmi művet olvastam, annál jobban éreztem, milyen kár, hogy ennek a gazdag nyelvnek a sokrétűségét, kifejező erejét nem érezhetik át, nem olvashatják a szlovén irodalomkedvelők. Amikor visszatekintek majdnem fél évszázados pedagógusi, szerkesztői, fordítói, szótárírói tevékenységemre, úgy tűnik, hogy minden munkám egyetlen fogalom körül, egyetlen főnév, a *szó* körül forgott.

Először a beszédben elhangzott szavakra figyeltem, később, amikor tollforgató lettem, az írott szóra is. Egymás után róttam őket, szenvedélyesen, először össze-vissza, cédulákra, később egy gondosan kiválasztott, hosszúkás spirálfüzetbe, amelyet a polgári középiskolában nővérem használt szószedetként. Saját füzetbe azonban csak azokat a szavakat jegyeztem be, amelyek különösen érdekesnek tűntek számomra. Betűrendben, minden nyomtatott nagybetűt külön oldalra szedve. És ha már itt elárulom, hogy eddig három önálló szótárt állítottam össze, előttük nem létezett még egy magyar-szlovén szótár sem, talán könnyű belátni, hogy egész életemben a szavakkal bajlódtam.

Az első ilyen jellegű munkám, a *Magyar-szlovén szótár* válogatott iskolai szóanyaggal, 25000 szócikket tartalmaz, öt évig dolgoztam rajta, a másik két szótár, a *Szlovén-magyar* (1996) és a *Magyar-szlovén kéziszótár* (1998) összesen, közel 90000 szócikket foglal magában, tizenkét évi munka eredménye.

Ha ide sorolom még a zsebszótárakat és az ún. legyező szótárakat, közülük az egyik a közelmúltban látott napvilágot, a szótárak száma újabb 12 címmel bővül. Ezek után nehezen rázhatom le magamról közeli ismerőseim jelzőjét, akik néha azt állítják, hogy engem *megjelöltek a szavak*. Valószínűleg igazuk van, barátaimmal beszélgetés közben valóban szeretek a szavakkal játszadozni, különösen, amikor szándékosan ködösítek és szinonimák sokaságát halmozom. Az árnyalatnyi különbség éppen elegendő ahhoz, hogy a hallgatót megzavarja, és ne tudja meg válaszom lényegét. Ilyenkor csak legyintenek és rákérdeznek, hogy megint valami szótáron dolgozom-e és a szavakat önmagukért veszem-e sorra?

Ez a szavakkal való játszadozás a gyerekkoromból ered. Hatéves voltam, amikor a családunk elköltözött Muraszombat városából egy kis faluba, Belatince, ahol a megérkezéskor szó szerint fejbevágottnak néhány szokatlan, idegen nyelvjárási szó. Akkor kezdtem azt a játékot, az egyes szavak átalakítását, amelyekkel én, a városi fiú falusi barátaimat cukkoltam. Ezeket hamar kiegészítettem a szlovén megfelelőjükkel, amikor pedig Prekmurjét 1941-ben megszállta Horthy hadserege, és a faluba magyar tanítónők érkeztek, akik egy szót sem tudtak szlovénul – én akkor az általános iskola első osztályába jártam –, magyar szavakkal is bővítettem a gyűjteményemet.

Az én fülemben a magyar szavak könnyebben és tartósabban maradtak meg, mint bármelyik más

osztálytársaméban. Az én anyanyelvem is szlovén volt, éppen úgy, mint a többieké, cankovai, „Markovič“-féle változatban, de édesapám magyarul beszélt. Egresen, a Bánságban született, anyanyelve azonban német volt (Fürstinger). Apai nagyapám magyar tanító volt, akinek az édesapja Budáról vagy Pestről jött, az ő apja pedig valószínűleg Szlovákiából.

A Hradil család tehát ősidők óta valamiféle Európai Unióban élt, édesanyám és apám iskolás gyerekként az Osztrák-Magyar Monarchiában magyarul és németül is beszélt, apám hamar megtanult szlovénul is, méghozzá elég jól, a szlovén hetilap, a *Murska Krajina* (1932) szerkesztőjeként is dolgozott. Amikor a szüleim valamit el akartak titkolni előlem, legtöbbször a magyar nyelv mögé rejtőztek, de egyre jobban kellett hadarniuk, ha azt akarták, hogy ne értssem őket – kicsi szótáram ugyanis láthatóan egyre több magyar kifejezéssel bővült, így mind többször kellett szüleimnek a köznyelvi némettudásukat bevetni.

A füzetemben hamarosan megjelentek a német szavak is. Annál is inkább, mivel azok az izgalmas események, amelyeket 1942-ben a családjunk átélt, valószínűleg elmélyítették azt a meggyőződésemet, hogy a lehető legtöbb nyelvet kell elsajátítani. Egy levelezőlap érkezése volt meghatározó ebből a szempontból, példaképem, tizenegy évvel idősebb bátyám írta, aki ahogy betöltötte tizennyolcadik életévét, apám tiltakozása ellenére, beállt önkéntesnek a magyar hadseregbe. Már a következő évben kézbe vehettük a hadseregből írt levelezőlapját, rajta a széttárt szárnyakat és a sas karmait takaró, horogkeresztet ábrázoló vörös és fekete színű pecséttel. Keltezése (még ma is gondosan őrzöm értékeim között) 1942. május 15-e, a levelezőlapra nyomtatva a hazáról szóló, 1941. október 3-án elhangzott idézet a Führertől. Nagyon néztem, amikor a szüleim elmondták, hogy a levelezőlapot Vladi magyar nyelven írta, nyelvtanilag helyesen, de tele volt tartalmilag összefüggéstelen gondolatokkal, furcsa kérdésekkel és kitalált nevekkel. Éppen e mögött rejtőzött a levél valódi üzenete, a mondatok kezdőbetűjét összeolvasva a következő szavak rajzolódtak ki: „Orli kórházban”.

Később tényleg kiderült, hogy bátyám akkor valóban OREL városában, Oroszországban feküdt sebesülten, kórházban. Apám így szólt: „Látod, annak a német katonának, aki Vladi levelezőlapját cenzúrázta és lepecsételte, hogy mehet, a magyar és német nyelvtudása kevés volt ahhoz, hogy megértse az írás valódi tartalmát. Csak az fejthette meg, aki a harmadik nyelven, szlovénul is tudott. „Én megtanultam” – mondta, és jelentősegteljesen rám nézett.

Szógyűjteményem tovább gyarapodott, ezúttal orosz szavakkal, ezeket is örömmel jegyeztem le, igaz, fonetikusán. Drago nevű barátomtól tanultam őket, szeretett velük büszkélkedni. Tele volt lelkesedéssel, alig várta a felszabadítókat, az oroszokat. Az orosz szavakat apjától tanulta, akinek a barátja még a lenini időkben letelepedett orosz emigráns volt. Az orosz művészetek nagyszerűségéről, a csodálatos orosz épületekről szóló elbeszélései fellelkesítették az egész Rešek családot. Egyszer s mindenkorra megjegyeztem, hogyan kell fokozni a „gyors” határozószót, szlovénul „hitro – hitreje”, oroszul „bistro – bistreje”.

Barátommal, az oroszokat kedvelő Dragóval, vártuk az orosz hadsereg érkezését, pár kilométerrel a falu előtt. Végül meg is érkezett az első orosz felderítő. Csalódtunk, mert kerékpáron jött, az orosz lovasok csak később tűntek fel, a felderítő jelére, miután ő a helyiektől megtudta, hogy „Germanov nyet”. Tankok nem jöttek, pedig nagyon vártunk rájuk Dragóval a gančani úton. Drago barátom lelkesen üdvözölte a katonákat, kiáltozott és hadonászott az előre kikészített vörös zászlójával. Így történt, hogy sikerült megállítania egy lovas is, aki a sor végén vezetett maga után még két lovat, üres nyergekkel. Drago, aki a belatinci grófnő, Zichy Mária lovainak a közvetlen szomszédságában élt, gyorsan felpattant az üres nyeregbe, majd engem is felcalogatott a másik lóra. Egyszer csak elkiáltotta magát: „itreje, itreje” – szlovénul is helytelenül, de az orosz katona megértette Drago szavait, mert ezek oroszul majdnem ugyanúgy hangzanak: „Bistreje, bistreje.”

Száguldoztunk, jobbra-balra dülöngéltem a fáradt gebén, kapaszkodtam a nyeregbe, hadonásztam és kiabáltam, „stoj, stoj”. Ráadásul közben meghallottam barátom, Misu szavait is, aki látva a történeteket, magyarul kiabálta, hogy „a Jóskát már viszik az oroszok!” A második vagy harmadik szédítő kör után, a belatinci templom körül, a katona megsajnálta. Megértette, amit kiabáltam, a „stoj” oroszul ugyanúgy

„stoj“!, azaz „állj”. Szótáram ismét új szavakkal bővíthetett. Orosz tudásom később, a nyolc gimnáziumi év alatt egész jól fejlődött. Annál is inkább, mivel bátyám éppen akkor tért vissza közénk néhány napra. De már nem a magyar önkéntesek egyenruhájában, hanem orosz felszerelésben, tolmácsként, mert három nyelv birtokában, az orosz fogságban tovább képezte magát, és pótolhatatlan tolmácsá lépett elő Bécsben és Berlinben.

Valamikor 1945-ben ismét a szlovén általános iskola ötödik osztályába jártam, megkértem édesapámat, hogy írjon valamit kedvenc szótáramba. Írjon olyan szót, ami számára különösen érdekes, fontos. Apám gondolkodás nélkül a következőt írta le: „kommunizmus”, idegen szóként magyarul, és „komunizem” szlovénul. Csodálkozva néztem rá, ő pedig az mondta: „Hogy egész életedben elkerüld”, és elmesélte a régi történetet. 1919 szeptemberében hét hosszú éven át szolgált a magyar hadseregben. 20-as honvéd bakaként a nagykanizsai kaszárnyában. Átélt az első világháborút az elejétől a végéig, és utána majdnem még egy évig, a háború után is egyenruhában maradt. Oly közel és mégis oly elérhetetlenül, felfoghatatlanul távol választottjától, Muraszombatban. Egy késő délután katonaként, egyetlen csontcsillaggal a gallérján – őrvezetőként – sétált Nagykanizsán, és váratlanul összefutott egy csoport katonával, öt fiatal férfival, akik nagy örömeire, vidáman énekeltek szlovénul. Apám még 1908-ban, amikor Muraszombaton szállt meg, fülig beleszeretett egy szlovén lányba, és vele együtt néhány szlovén dalba is, de szlovén szót csak sokkal később, 1919-ben hallott először ismét. Ezek a katonák az ő Ilkájának, Iluskájának a nyelvén énekeltek és beszéltek! Hogyan tudta volna megállni, hogy ne csatlakozzon hozzájuk? És együtt dalolták azt, amit a legjobban tudott: – „Regiment po cesti gre”.

Minden rendben lett volna, ha a jókedvű katonák nem énekeltek volna az indulót, akkor is, amikor a közeli vasútállomás sínjei közé kanyarodtak, ahol lőszeres vagonok várakoztak! Magyarországon abban az időben Horthy Miklós fehér terrorja tombolt, nemrég döntötték meg Kun Béla Tanácsköztársaságát. A fiúkat, akik a rögtön ítélő bíróság szerint „orosz énekeket énekeltek, és a vagonokban lévő lőszert akarták kisajátítani” – halálra ítélték! A bíróság teljesítette apám utolsó kívánságát, megkísérelt válaszolni egyetlen kérdésére, mondják már meg neki, az isten szerelmére, mit jelent a kommunizmus szó, amely miatt halálra ítélték. A prekmurjei fiúkat és apámat az utolsó pillanatban egy ügyes védőügyvéd mentette meg, aki szintén prekmurjei volt. Első szótáram tehát egy új, fontos szóval gazdagodott, idegen szóval, amely a világ minden nyelvén érthető. Apám intése, a mondat, amit akkor mondott, amikor visszaadta a szógyűjteményemet – hogy ne lépjek be soha semmiféle politikai pártba – már akkor olyan meggyőzően hangzott, hogy egész életemre kihatót.

A nyelvek iránti érdeklődésem az érettségi után tovább erősödött. Különösen egyetemi tanulmányaim idején, amikor angol–szerbhorvát szakra jártam a ljubljanoi egyetem bölcsészettudományi karára. Ami a magyar nyelvtudásomat illeti, lehajtott fejjel kellett bevallanom, hogy azokban az években nem fejlődött, mi több, gyorsan felejtettem azt a kevés magyar tudást is, ami négy, nem teljes általános iskolai év után megmaradt. Hadd jegyezzem meg, hogy osztálytársaim így szerzett tudása teljesen elhalványult, kevés van köztük, aki ma tíz magyar szót össze tud szedni emlékezetből. Az én esetemben ez máshogy történt: Magyarországon öt nagybátyám és két nagynéném várt, apai ágon a debreceni árvaház valamikori növendékei, akik mind Magyarországon maradtak és számtalan unokatestvér!

Legtöbbjüket ritkán láttam, de azok, akikkel találkoztam, fellelkesítettek, nagyvárosi dolgaik engem, a falusi fiút, teljesen hatalmukba kerítették. Tito „láncos kutya” korszaka az 1948-as évben persze teljesen elválasztott minket. Ráadásul, közben más nyelvek tanulására adtam fejem, csak a hatvanas években kezdtem rendszeresebben utazni Magyarországra: Budapestre, Debrecenbe, Gyöngyösre, Agárdra. Fellelkesített a magyar városokban zajló kulturális élet, ugyanakkor bénított az a felismerés, hogy néhány szavas magyar tudásommal teljesen elveszett vagyok. Fel is rótták ezt nekem, főleg Ica néni, aki nemcsak a férjét, Gyula bácsit, apám legfiatalabb öccsét, hanem férjének bátyjait és nővéreit is gyeplőn tartotta. Apának elsősorban azt rótták fel, hogy nem tanított meg engem magyarul.

Egy másik élmény, amelyik ugyanúgy fűtötte a magyar nyelv iránti rajongásomat. Más kapcsolatokról

volt szó, amelyek anyai ágon bontakoztak ki. A Markovič családnak is, ahol a nagyapán és nagymamán kívül még öt gyerek volt, ugyanúgy meg kellett keresnie a kenyerét és a könnyebb megélhetést. Magyarországon, szintén Budapesten. Oda vezetett először két vashidegkuti/cankovai fiatal lány útja. Dolgosak voltak, jól főztek, és engedelmesen végezték munkájukat. Az egyik lány, aki elsőként érkezett Budapestre, a vállalkozó szellemű Guszti néni volt, a másik Paula néni, kitűnő szakácsnő és gyönyörű lány. Az első jól fizető állást talált magának egy jómódú zsidó embernél. A másik házasságot kötött egy szintén zsidó vallású, tekintélyes férfiúval, aki az Athenaeum Nyomdában dolgozott betűszedőként. Ő volt Vincze József, aki Zomborból költözött Budapestre, és aki az ismert zeneszerzőnek és a Király Színház karmesterének, Vincze Zsigmondnak az unokatestvére volt. Józsi bácsi, amint magáról elmondta, tudott németül, magyarul, kicsit angolul, olaszul, franciául és szerbül.

Gazdag könyvtárában nemcsak magyar, hanem angol könyvekkel is ismerkedtem, köztük Shakespeare, Milton és Melville műveivel. Amikor megtudta, hogy angolul és szerbhorvátul tanulok, örömmel várt az angol szövegekből kiszótározott, ismeretlen szavak gyűjteményeivel, mindig készen arra, hogy feltegye furfangos kérdéseit. A kijegyzetelt angol szavak mellé mindig odaírta a magyar megfelelőt is, és volt nagy baj, ha a következő ebédnél nem emlékeztem rájuk. Azt tanácsolta, hogy jegyzeteljem ki Jókai egyik művét, amely tele van olyan részletekkel, amelyek kifejezetten memorizálásra valók. Akkor már Budapesten tanultam a debreceni nyári egyetemek és az ELTE-n elvégzett egyéves tanulmányok után. Elmondta, milyen érdekes ember volt Jókai Mór, szép, elegáns férfi, és eszes, igazi akadémikus. Büszke voltam, mesélte, hogy kezet szoríthattam vele. Nagybátyám persze minden Jókai könyvet elolvasott, és dicsekedve mutatta a polcon sorakozó, százkötetes díszkiadásban közreadott műveit (1894-1898). „De én még egy művét kinyomtatam! A Virágját” – fejezte be elbeszélését. Paula néni elmondta, hogy Józsi bácsi a „Rózsára” gondolt, a közismert Jókai regényre, a *Sárga rózsára* (1893). Józsi bácsiról még annyit, hogy amikor 102 éves volt, egyik budapesti tévé kamerája elől a másik elé vitték, mert két évvel idősebb volt a fővárosnál, az egyesített Budánál és Pestnél, 1976-ban hunyt el, 106 évesen. Nagyon büszke és boldog voltam, amikor 1969-ben meglephettem az első, általam fordított Jókai-regénnyel, az *Egy magyar nábob* szlovén példányával, majd nem sokkal ezután a *Kárpáthy Zoltánnal*. Azt hiszem, akkor láttam először könnycseppet megcsillanni a szemében. „Most tényleg megszolgáltad a legfinomabb Jókai bablevest, olyat, amelyet egyedül Paula néni tud főzni”.

Áttestem a tűzkeresztségen, lefordítottam két könyvet, a kiadó jól tudta értékesíteni. Ezek után folytathattam a klasszikus művek tolmácsolását. Napvilágot látott Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regénye, és két szlovén kiadást ért meg. Az újabb irodalmi korszak is nagyon érdekelt, és még Jókai előtt gondosan, folyamatosan olvastam a kortárs írók műveit. Összeállítottam az első antológiát, a válogatott kortárs magyar próza antológiáját, amely a *Szerelem* címet kapta Déry Tibor novellája után a Pomurska založba könyvkiadónál. A kötetben a következő írók művei szerepelnek: Lengyel József, Veres Péter, Tamási Áron, Illés Endre, Illyés Gyula, Kálmán Sándor, Kolozsvári Grandpierre Emil, Thurzó Gábor, Örkény István, Szabó Magda, Mátyás István, Mészöly Miklós, Karinthy Ferenc, Sarkadi Imre, Hernádi Gyula, Fejes Endre, Sánta Ferenc, Galambos Lajos, Salamon Pál, Galgóczi Erzsébet, Szabó István, Szakonyi Károly, Moldova György, Csurka István. A bevezetőt Czine Mihállyal írtam.

Ettől kezdve már csak lépésnyire voltunk a felismeréstől, hogy a szlovénoknak be kell mutatnunk a magyar irodalom legalább néhány kiemelkedő költőjét. Kezdve Ady Endrével, és folytatva Tandori Dezsővel. Nyolc évvel a fent említett prózai művek után, végül megjelent *A 20. század magyar lírája* című kötet, amelynek utószavát én írtam, szövegeit fordítottam, az összes verset Kajetan Kovič és Jože Šmit öntötte végleges, költői formába. Ennél a munkánál a válogatás hosszabb ideig tartott, mint a prózák esetében. Felvetődött persze az ismert dilemma, hogy kit vegyünk be és kit áldozunk fel, elsősorban a behatárolt hely miatt, illetve azért is, mivel több olyan gyöngyszemre bukkantunk, amelyek lefordíthatatlannak bizonyultak számunkra.

A kötetben szerepelnek Ady Endre, Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Kassák

Lajos, Karinthy Frigyes, Füst Milán, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, József Attila, Zelk Zoltán, Radnóti Miklós, Vas István, Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Benjamin László, Csanádi Imre, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Váci Mihály, Nagy László, Simon István, Lator László, Juhász Ferenc, Garai Gábor, Csoóri Sándor, Székely Magda, Tandori Dezső alkotásai. Önálló kötetekben kiadtuk még Ady Endre verseit (kétszer is, két különböző kiadó gondozásában) kétnyelvű kötetben, *Vér és arany* címmel, valamint a MK könyvkiadónál, *Ady* címmel 73 verset. Radnóti Miklós válogatott verses kötetének a *Razglednice* címet adtuk. A kötetbe 45 költemény került bele.

A két szlovén költővel való közös munka legtöbbször nagy erőpróbának bizonyult, nem ment kompromisszumok, a rímeknek asszonáncokkal való helyettesítése, a szótagok csökkentése vagy növelése nélkül. Weöres Sándor a szlovén költészet négy mesterét (Dragotin Kette, Josip Murn Aleksandrov, Ivan Cankar, Oton Župančič) fordította magyarra. Az ő műfordításai szó szerint könnyedek. Ezzel csak hangsúlyozni szeretném azt a hihetetlen fesztelenséget, amellyel Weöres Sándor szinte a kisujjából rázza ki a megoldásokat, a légius költői varázslatokat, amelyeket a rugalmas és gördülékeny, ízes magyar nyelvből hozott ki. A magyar nyelv hajlékonyságával a mássalhangzók szempontjából sokszor kemény szlovén nyelv kétséget kizáróan nem dicsekedhet. Josip Murn Aleksander verseinek impresszionista hangzása például Weöres tolla alól lágyabban zendült fel. Mielőtt bővebben szólnék Weöres Sándor tevékenységéről, meg kell említenem azt a hasonló munkát – a szlovén irodalmi alkotások első magyar műfordítását –, amelyet a cankovai Pável Ágoston, az ismert szlavista, Asbóth Oszkár budapesti egyetemi professzor tanítványa végzett. Pável Ágoston volt az első és egyetlen, aki mindkét nyelv mestereként, szlovén nyelvről magyarra fordított. Ő ültette át a szlovén próza egyik gyöngyszemét, Ivan Cankar: *Jernej szolgálégény*, (Nyugat, 1937) és *A szegénysoron* című műveit, amelyek az Európa Kiadó gondozásában csak 1976-ban jelentek meg. A Weöres által lefordított szlovén klasszikus művekkel kapcsolatban két meglepetés is ér bennünket. Weöres Sándor örömmel elfogadta az Európa Kiadó és a Pomurska založba felkérését, azért is, ahogy később elárulta, mert ezzel Pável Ágostonnak szerette volna leróni adósságát. Nála lakott néhány évig Szombathelyen, és Pável Ágoston egyik meghatározó mentora és példaképe is lett.

Emlékszem, Weöres egyszer csendesen megjegyezte, hogy nagyon szeretné valamilyen módon, bizonyos mértékig kiegészíteni Pável munkáját, és lefordítani Cankar néhány költeményét. Így látott napvilágot az úgynevezett „szlovén modernnek” kétnyelvű *Zubatag – Slap*, című válogatott verseskötete, amely tartalmazza Dragotin Kette (7), Ivan Cankar (17), Josip Murn (25), Oton Župančič (28) verseit. Ezekben a műfordításokban, amelyeket teljes egészében Weöres Sándor készített, nem fedezhető fel semmilyen költői alárendelés, kompromisszum a forma iránti következetes hűség miatt, vagy asszonáncok használata ott, ahol az eredeti műben tisztarím szerepelt. A metrikus forma hajszálpontos átvétele, a tartalomhűséget és az érzelmi töltést tekintve, az eredetivel egyenrangú megoldások egyszerűen briliánsak.

Amikor a második korrektúra miatt mentem Weöres Sándorhoz, és néhány tartalmi javításra volt szükség, nekem úgy tűnt, valószínűleg feloldhatatlan metrikus problémákkal állunk szemben, előttük Weöres is fejet hajt majd, valamit feláldoz vagy tolerál. Hamarosan rájöttem azonban, hogy a mester itt is a valódi húrokat tudja megpendíteni, azok tisztán, metaforikus gazdagsággal és egyben a versformához hűen zendülnek fel. Weöres ölébe egyszer csak felmászott a macskája, majd a belebújt a kabátujjába. Weöres nem mozdult, azt mondta, aznap nem tudja megoldani a fordítást. Felejthetetlen látogatás volt, annál is inkább, mivel Kajetan Kovičcsal jártunk a költő házaspárnál. Amikor búcsút vettünk, a mester elnézésünket kérte, hogy be kell érünk feleségének, Amynak a kíséretével – Weöres általában örömmel kísért el minket a virágágyások mentén lejtő csapáson a bejárati kapuig, de ekkor nem így történt. Amyval kicsit még csevegtünk, és lám, egyszer csak utánunk csoszogott Sanyi is. Közölte, hogy a macska kiugrott, a rím pedig beugrott! Kajetan Kovič aztán egy szépséges verset írt Weöres nyikorgó lépcsőiről és a kabátujjba bújt macskájáról. (Le kellene fordítani magyarra!)

Közös munkánk Weöres Sándorral szerencsére nem ért véget itt, még egyszer találkoztunk, a szlovén expresszionista és konstruktivista költő, Srečko Kosovel *Ősz a karsztokon* kötete fordítása kapcsán.

Ezt a munkát is könnyedén végezte, emlékszem, semmilyen felvilágosítást nem kért, „minden világos volt számára”. Ekkor is saját megérzéseire, belső költői hangjára hallgatott, azonnal túl tudott lépni az általam készített nyersfordításon. Diszkréten kijavította, megfelelő magyar köntösbe öltöztette. Ehhez már hozzászóltam a szlovén modern költők említett kötetének fordításakor, Weöres sokszor átsegített a szakadékokon, amelyeket fordításaimmal nem tudtam mindig helyesen és teljes mértékben áthidalni. Kosovel fordításakor még jobban fellelkesített egy új műfordító felfedezése. Ő sem tudott szlovénul, de zavarba ejtett és meggyőzött gazdag fordítói tapasztalatával, valamint kifinomult költői intuícióival. Emlékszem, hogy fordításai már az első átadott változatban véglegesek voltak. Neki sem volt szüksége, egyszer sem, további információkra. Poór Juditról beszélek.

Srečko Kosovel harmadik fordítója Tandori Dezső volt, aki szintén remekül fordította le Kosovel néhány versét. Itt ejtek szót arról a munkáról is, amelyet akkor végeztem, amikor a 20. századi magyar költők szlovén műfordítóinak tolmácsoltam magyar költeményeket, a versek tartalmát és formáját, a másfajta életkörnyezetből adódó gondolati és érzelmi árnyalatokat, a költői asszociációkat és allúziókat, azért hogy a mi költőink és majd a szlovén olvasók is helyesen értelmezhesék a műveket. Megtehettem – a magyar költészet és a kulturális történelmi környezet elégtelen és hiányos ismerete ellenére –, mivel Székely Magda és Lator László kiváló magyarázatai segítettek munkámban. Lator Lászlóval sem értek véget közös munkáink, tanácsaival a mai napig segít. Elég, ha csak az egyik legnagyobb szlovén költemény, France Prešeren *Szonett koszorújára* gondolok, amelyet oly kiválóan lefordított. Önállóan ültette át magyarra Kajetan Kovič verseit is.

Sok-sok éven keresztül gondolkoztam azon, hogyan róhatnám le adósságomat, legalább részben, Weöres Sándornak a szlovén modern költők fordításaiért, nemcsak hálából, hanem azért, mert mindenki számára, aki ismeri a műveit, nyilvánvaló, hogy a világ irodalmi kincsestárában a helyük. Költői nagyságát nem igazolhatja az addig megjelent nyolc költemény. Joggal vélhetjük, nagy kár, hogy a szlovének nem élvezhetik a kortárs költészet szépséges műveit. A szerencse egy zajos prekmurjei vendéglőben kacsintott rám, Bakovciban, ahol az unatkozó Weöres Sándort valami szokatlannal lephettem meg, elcsábítva a terített asztalnál zajló társalgástól, amelyben ő is részt vett. Kihasznlva a vendéglői üresjáratot, átmentünk egy csendes helyiségbe, és megkértem, hogy maga válassza ki és írja ki azoknak a verseknek a címét, amelyeket szerinte érdemes lefordítani szlovén nyelvre. Jókedvűen azonnal hozzálátott a válogatásnak az *Egybegyűjtött írások I – II.* kötetéből, valamint *Az élet aranya* című verseskötetből. Mindkettőt szándékosan vittem magammal, hogy kéznél legyen. Weöres 31 vers címét jegyzetelte ki. Így állt össze a saját válogatása, amelynek értékes kézírata birtokomban van. A 31 költeményből, amelyeket Weöres javasolt, Kajetan Kovičcsal később 24 verset fordítottunk le. A kötet címe *Dob és tánc*, a következő költeményeket tartalmazza: Dsebel aethiop költő, Félálom, Altwien ábránd, Anyámnak, Örök pillanat, Rongyszőnyeg 47, 52, 75, Atlantis, A reménytelenség könyve, Egysoros versek, Öreganyó, Az elveszített napernyő, Fughetta, Tatavane királynő, A természet évkönyvei, Fülemlüle, Fuga, Majomország, Kisfiuk témáira, Más paradicsom, Az élet végén, Az ének árnya, Beethoven emlékére, Repülőbaleset Szíriában.

A Weöres válogatásából hét verset nem fordítottunk le: A Bab el Mandeb-en, Az éjszaka csodái, A molnárlány áriája, Át a vízen, Jelek, Merülő Saturnus, József Attila utolsó fényképére. Ennek a hét versnek a hiánya minden nap jobban fáj. Bár tudjuk, hogy a hiányért leginkább a kiadó a felelős, mert a gazdaságos utat választotta. Kihasznlta, hogy Kovičcsal nem tudtunk megegyezésre jutni néhány megoldást illetően. Emlékszem, hogy a *József Attila utolsó fényképére* című költeményt fordításakor is ingadoztunk, a variánsokat mérlegelve. Makacsságunkat mindketten bánjuk, biztos, hogy bármelyik megoldás jobb lett volna annál, mint hogy nem készült el a fordítás.

A szerkesztői munkáról

A szlovén kiadóknak készülő recenziók, lektori jelentések és más írások a magyar irodalmi alkotásokról látszólag jelentéktelen tevékenységnek számítottak, némelyik mégis érdeklődést keltett, és hatására újabb fordítások láthattak napvilágot. Az irodalmi művek kiadását Szlovéniában is nagy mértékben meghatározza az egyes kiadók szerkesztői politikája. Az olvasók, vásárlók többnyire a világnyelveken írt, úgynevezett nagy irodalmi alkotásokat keresik, a kiadók ezért ezeknek a kiadását helyezték előtérbe. Az angol és az amerikai, a francia, a német irodalom és néhány olasz szépirodalmi mű kapott nagyobb hangsúlyt, de velük a kör be is zárult. Az ismeretlen magyar irodalom is a kelet-európaiság, tehát a kevésbé érdekes irodalom bélyegét hordozta magán.

A rókaravaszul alkalmazkodó és karizmatikus politikus, Josip Broz Tito Jugoszláviában szélesebbre tudta nyitni az államhatárokat, és ezzel orientált a nyugat-európai térségek felé, megfelelő terepet biztosítva majdnem minden nyugati irodalmi mű számára. Csak úgy záporoztak a fordítások.

A külföldről érkező irodalmi műveket többnyire nem cenzúrázták. Amit bárhol máshol a világon az olvasók a kezükbe vehettek, az eljutott hozzánk szlovénul. Kivétel volt persze a szlovén emigráció irodalma vagy a hallgatásra ítélt hazai alkotók műveinek sora. A magyar határ közelében, a Pomurska založba nevű kicsiny kiadóban olyan újdonságokkal is szeretünk volna érvényesülni, amellyel más hazai kiadók nem álltak elő. Úgy gondoltuk, az lesz a legjobb, ha az olvasóinkhoz azoknak a magyar irodalmi alkotásoknak a közvetítésével kerülünk közelebb, amelyek a világ más országaiba is eljutottak. Tudtuk, hogy a magyar klasszikusok, Jókai, Gárdonyi, Mikszáth, Molnár alkotásainak közvetítésével kell kezdenünk. Ennél a kicsiny kiadónál, amelyet akkor Jože Vild vezetett, kiötlöttük a megoldást. A kiadó vezetője egy munkatársával eljött Budapestre, és csak úgy, az utcáról bement egyenesen a New York kávéház melletti épületbe, az Európa Könyvkiadóba. Felkeresték az igazgatót, Domokos Jánost, és azonnal megállapodtak abban, hogy a két kiadó egymás íróinak munkáit kölcsönösen megjelenteti. Miért is ne, mondták, jó ötletnek látszott az államhatár két oldalán élő magyar és szlovén kisebbség kontextusában gondolkodni. A találkozó eredménye: az Európa Kiadó és a Pomurska založba kiadó bibliográfiája. A kötet az 1964-től 1984-ig tartó időszakra vonatkozó adatokat foglalja magában, és olyan irigylésre méltó mennyiségű címet tartalmaz, hogy érdemes lenne kiállítani, igazolandó a két kiadó példászerű együttműködését.

„Az Európa Kiadó az említett időszakban pontosan harminchat (36) magyar nyelvre fordított szlovén művet adott ki, a Pomurska založba kiadónál pedig ötvenegy (51) alkotás látott napvilágot szlovén köntösben” – olvashatjuk a bibliográfiában. A magyar klasszikusok kincsestárából szlovénul olvasható szerzők közül itt csak a legfontosabbakat sorolom: Petőfi Sándor (Apostol), Radnóti Miklós, Jókai Mór, Gárdonyi Géza, Móricz Zsigmond, Mikszáth Kálmán, Molnár Ferenc, Zilahy Lajos, a fiatalabb generációból: Illyés Gyula, Németh László, Illés Béla, Szerb Antal, Tamási Áron, Weöres Sándor, Lator László, Fejes Endre, Kertész Ákos, Moldova György, Lakatos Menyhért, Jókai Anna, Passuth László. Ezek a nevek bizonyították az olvasóknak, meggyőzték a szerkesztőket, hogy a gazdag magyar irodalom bő forrásai nem száradnak ki, az egyirányú politika sodrása sem rekesztheti el őket, a „szocialista üstben” is jöhetnek létre kitűnő alkotások. Így jutottunk a szerkesztőségben arra a felismerésre, hogy megkezdhetjük a kortárs szerzők bemutatását is. Az olvasók egyre jobban fogadták a legújabb munkákat, például az olyan regényeket, mint a *Füstös képek* vagy a *Makra*.

A szlovén csomagból – azoknak a műveknek a sorából, amelyeket a Pomurska založba közvetített a magyar olvasókhoz, elsősorban minden idők legkiválóbb szlovén költőjére hívom fel a figyelmet, France Prešerenre, valamint a már említett szlovén modern költőóriások és Srečko Kosovel verseire. A közelmúlt irodalmából pedig Ciril Kosmač, Lojze Kovačič, Vitomil Zupan műveire és Kajetan Kovič verseire.

Annak érzékeltetésére, hogy a két kiadó példamutató szimbiózisa kézzelfogható ösztönzést jelentett számos más szlovéniai kiadó számára is, elegendő az az adat, hogy Szlovéniában nem telik el év úgy, hogy valamelyik kiadó ne jelentetne meg új magyar művet. Ezt igazolja az a tény, hogy a több évtizedes hagyományú nemzetközi irodalmi találkozón, a Vilenicán két magyar alkotó is első díjat kapott – Esterházy Péter és Nádas Péter. Akkor fordítottam le *A szív segédigéi*, illetve az *Egy családregény vége* című regényt. Az elmúlt néhány évben ültettem át szlovén nyelvre Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnek*, Kertész Imre *Sorstalanság* és *Kaddis a meg nem született gyermekért*, Dragomán György *A fehér király* című művét, valamint Nádas Péter két esszéjét – *Saját halál, A helyszín óvatos meghatározása* –, az utóbbiak az idén láttak napvilágot. Ezek a művek három különböző szlovén kiadó gondozásában jelentek meg, köztük már nem szerepel a Pomurska založba. Az újonnan létrejött kiadók a következők: Franc-Franc, Beletrina valamint Didakta, negyedikként említem a Slovenska maticát, ahol most készítik elő Szabó Magda *Ajtó* című regényének szlovén kiadását.

A vilenicai találkozóról több szót kellene ejteni. Az évente kiadott Vilenica-gyűjteményes kötetben eddig a következő magyar íróktól jelentek meg művek: Esterházy Péter, Tandori Dezső (1987), Galgóczi Erzsébet, Lator László (1988), Csoóri Sándor (1989), Konrád György (1990), Mészöly Miklós, Eörsi István, Grendel Lajos (1991), Esterházy Péter, Parti Nagy Lajos, Kukorelly Endre, Juhász Ferenc (1992), Márton László (1993), Petri György (1994), Takács Zsuzsa, Tandori Dezső (1995), Háy János, Kovács András (1996), Balázs Attila, Kovács István (1997), Villányi László (1998), Tolnai Ottó (1999), Vörös István (2000), Garaczi László (2001), Závada Pál (2002, 2003, 2004), Rakovszky Zsuzsa (2005), Borbély Szilárd (2006), Bartis Attila (2007).

Említsük még meg a pécsi *Jelenkor* című folyóirat, valamint a szlovén *Apokalipsa* együttműködését. Az utóbbi 2004-ben, a 86. számban számos kortárs magyar író és költő műveiből készült műfordításomat jelentette meg: Bertók László, Kovács András Ferenc, Parti Nagy Lajos, Szabó T. Anna, Szakács Eszter, Tolnai Ottó és Konrád György műveit.

Mindig figyeltem a színházra és a filmre is. Egyetemi tanulmányaim alatt nem késtem le egyetlenegy színházi előadást vagy filmet sem, amelyet érdemes volt megnézni. Szlovéniában magyar színházi előadásokat sajnos nem láthattunk. Valamivel jobb volt a helyzet a filmekkel, ezek Szlovéniába is eljutottak. „Ha ennyire jó magyar filmek és világhírű filmrendezők vannak, gondoltam, mint pl. Jancsó Miklós filmje, a *Csillagosok, katonák* (1967), akkor a színházból sem fogok elégedetlenül távozni.” Az 1967-es évben történt, amikor a magyar Kulturális Minisztérium ösztöndíjasaként egy évet Budapesten éltem. Mielőtt odautaztam volna, felkészültem, kerestem az adatokat, a színházra vonatkozókat is. Rábukkantam arra, hogy az első magyar színmű, amelyet szlovén színpadon bemutattak – Herczeg Ferenc németből lefordított műve volt, a *Na dolovskem gradu*, 1911-ben mutatták be Ljubljánában. Ezt követte Molnár Ferenc: *Ördög* című alkotása (1912, 1920). Abban az évben, 1967-ben szó szerint lubickoltam a kiváló előadásokban, a legkisebb színházakban is. Az ösztöndíjamhoz nagyvonalúan minden akkor műsoron lévő, színházi előadásra érvényes, díjtalan belépő is hozzátartozott. Ez jó alapot jelentett írásaimhoz, amelyeket akkor jó néhány évven keresztül küldözgettem elsősorban a kéthetente megjelenő, befolyásos *Naše razgleda* című folyóiratba. Lejegyzéseim a színpadi deszkákon látottakról inkább tájékoztató jellegűek voltak, de provokatívak és ösztönzők. Szerettem volna, ha előbb-utóbb kölcsönös vendégszereplésre kerül sor a színházak, például a ljubljana Dráma és a budapesti Nemzeti Színház között. Az első lépést az említett színházi írásokkal tettem meg, azután a ljubljana Dráma jóváhagyott forrásokat, három színházi személyiség néhány napos budapesti tartózkodására.

Két ljubljana dramaturg – (Janez Negro és Seta Jovanović) – társaságában utaztunk, tíz- tizenöt darabot néztem meg velük. Emlékszem, eldöntötték, hogy a magyarok vendégszerepelhetnének nálunk Csehovval vagy Dürrenmattal, akiket a szlovén közönség is ismert. Sajnos, mindez csak terv maradt, mert a magyar minisztérium emberei kategorikusan kijelentették, hogy a kölcsönös vendégszereplést legfeljebb a két főváros, Budapest és Belgrád színházai engedhetik meg maguknak, Ljubljana nem! Bennem a hideg zuhany

után azért pislákolni kezdett a remény, nem tudtam kiverni a fejből mindazt, amit a dramaturgok társaságában láttam.

Az egyik előadáson Latinovits Zoltán is fellépett, csak egy rövid mondatot mondott, talán egy apró gesztussal kísérte, a színházi szakembereknek mindez elegendő volt, jelentősegteljesen összenéztek. Egy pillanat alatt ráéreztek, hogy kivételes színpadi tehetségről van szó, pedig addig egy szót sem hallottak róla. Ezen az előadáson Örkény István *Töték* című művét játszották. A művet lefordítottam, és a bemutatóra is sor került, próbabemutatóra, de nem a ljubljanoi Dráma színházban, nem is Szlovéniában, hanem Triesztben, a Szlovén Állandó Színházban. Álmodtam az ígéretről, hogy a *Tötéket* Ljubljánában is bemutatják, ha a mű Triesztben sikert arat. A közönség Triesztben (1970) lelkesen fogadta az előadást, s míg néztük, minket csak az érdekelt, hogy a tekintélyes szlovén kritikusok közül ki fogja értékelni ezt a magyar abszurd drámát, amely már jó néhány európai színpadon vastapsot kapott. Mindannyian tudtuk, hogy ha az Inkret nevű színikritikus nézi az előadást, győzelem lesz, de ha a befolyásos Josip Vidmar, csak halotti tor jöhet. Így is történt, a premier után a nagy szocialista esztéta és ideológus Josip Vidmar beült a színészek, a rendező és a többiek közé, de már az elején megmondta, beszélhetünk ugyan színházról, de nem ebben a szocreal értelmetlenségben! Mindannyian tudtuk, hogy ez mit jelent. Ennek ellenére kitartottam, rábeszéltem a befolyásos dramaturgot, Negrót, aki Örkényt mindezek ellenére színpadra vitte, sajnos nem a *Tötéket*, hanem a *Macskajátékot*, amit a Ljubljanoi Városi Színház számára fordítottam le. A teátrum kétszer, először 1974-ben, majd 1980-ban mutatta be. Később, 1982-ben, Szlovéniában is bemutatták a *Tötéket*, Nova Goricában, állítólag jó volt a fogadtatása. Lefordítottam Kertész Ákos *Özvegyek* című művét is, a Ljubljanoi Városi Színház mutatta be, majd Illés Endre *Homokóráját*, valamint Görgey Gábor *Rokokó háborúját*. A kettő közül csak az utóbbit mutatták be, Muraszombatban, egy amatőr színházban, de a Ljubljanoi Városi Színház hivatásos színésze, a magyar nemzetiségű szlovén Evgén Car kitűnő rendezésében.

Kívánságom idővel teljesült. A színházak kölcsönös vendégszereplésére végül is sor került. Tavaly a szlovén *Alamutot* mutatták be a Katona József Színházban, Koperben pedig a *Három nővért*. Az *Alamut* bemutatásáról egyébként unokaöcsémtől szereztem tudomást, ő is játszott az említett budapesti színpadon, méghozzá az egyik címszerepben, ő volt Igor Samobor.

Visszatekintésem elején hangsúlyoztam, milyen sorsszerűen befolyásolták életemet a szavak. Székfoglaló előadásomat azzal zárom, fontos lenne, hogy a szlovén vezetők is tudatosítsák: egymás megértéséhez elengedhetetlen a hajszálpontos kifejezőképesség, ezért nagy kár, hogy a *Magyar-szlovén szótár*ból már egyetlen példány sem kapható. A régi kiadás elfogyott az utolsó darabig, az újabb, bővített kiadás gondozásáról egyelőre senki sem gondolkodik! A digitalizált on-line változatot két év alatt 46076 ember nézte meg. Azután levették az internetről, az is megszűnt. Ide tartozik az is, hogy 1982-ben a magyar Tankönyvkiadó a ljubljanoi partnertől felvásárolta a magyar piacra megállapított 1500 példányt, majd ismeretlen helyen elfektette őket. Talán még most is ott vannak, de hogy hol, azt senki nem tudja. A tiltakozó cikk, amely egy budapesti napilapban jelent meg *Hova tűnt a magyar-szlovén szótár?* címmel, a mai napig válasz nélkül maradt.

Az MTA Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia 2008-as székfoglalóján elhangzott előadás írott változata.